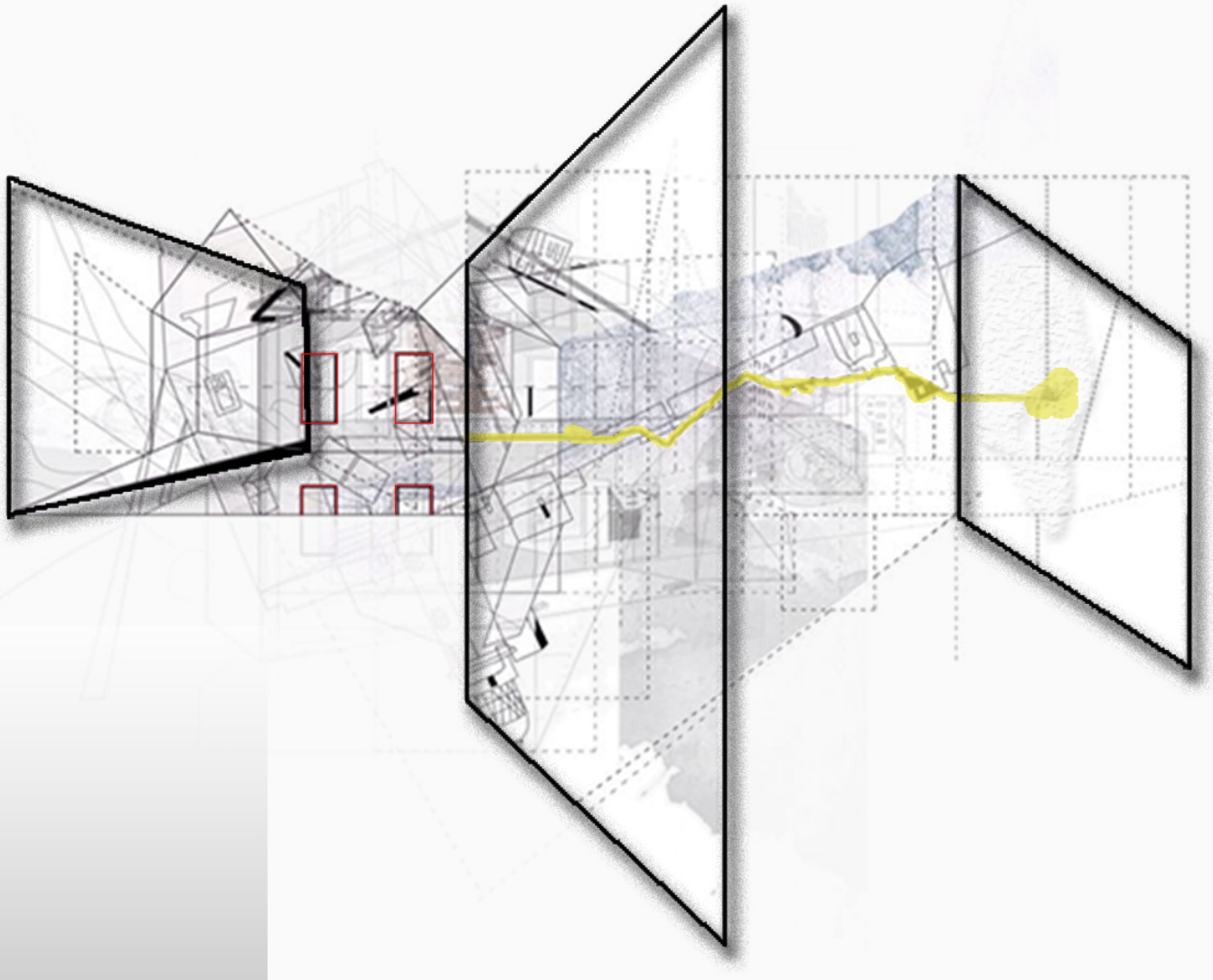
ATA PLANLAMA & TASARIM DERGİSİ

JOURNAL OF ATA PLANNING AND DESIGN

YIL - YEAR : 2019
CİLT - VOLUME : 3
SAYI - ISSUE : 1

ISSN : 2618-608X

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK VE TASARIM FAKÜLTESİ
ATATÜRK UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE AND DESIGN

ERZURUM | TÜRKİYE

ISSN: 2618-608X

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK VE TASARIM FAKÜLTESİ
ATATÜRK UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE AND DESIGN

ATA PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ
JOURNAL OF ATA PLANNING AND DESIGN

http://ataptd.atauni.edu.tr

Haziran 2019
ERZURUM

ATA PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ

JOURNAL OF ATA PLANNING AND DESIGN

Yıl / Year: 2019 Cilt / Volume: 3 Sayı / Number: 1

ISSN: 2618-608X

Sahibi / Owner
Atatürk Üniversitesi
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Yahya BULUT

Editörler / Editors
Doç. Dr. Mehmet Akif IRMAK
Doç. Dr. Fatma Zehra ÇAKICI
Dr. Öğr. Üyesi Defne DURSUN

E-posta: ataptd@atauni.edu.tr
Web: http://ataptd.atauni.edu.tr
http://dergipark.gov.tr/ataplanlamavetasarim

Yazışma Adresi / Contact Address
Atatürk Üniversitesi
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
25240 ERZURUM

DergiPark AKADEMİK

Hakem Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Cüneyt KURTAY
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN
Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ender MAKİNECİ
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Faris KARAHAN
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nur ÇAĞLAR
TOBB ETÜ
Prof. Dr. Ömer KELEŞ
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ÖZER
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sevgi YILMAZ
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman TOY
Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ULUDAĞ
Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Zöhre POLAT
Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı ER AKAN
Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram Cemil BİLGİLİ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal Tuğba ÖRMECİOĞLU
Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal TURGUT
Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Işık SEZEN
Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. İkbal ERBAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur YURTSEVEN DOĞRUSOY
Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan DEMİRCİOĞLU YILDIZ
Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Neslihan KULÖZÜ UZUNBOY
Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra ARSLAN SELÇUK
Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gül GÜNEŞ
Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÖZMEN
Çankaya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren KATİPOĞLU
Çankaya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan DURSUN
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif AKPINAR KÜLEKÇİ
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emriye KAZAZ
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül ŞİMŞEK
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülbin Çetinkale DEMİRKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüccet VURAL
Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kıymet Pınar Kırkık AYDEMİR
Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meliha AKLIBAŞINDA
Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KURT
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Namık YALTAY
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan DEMİRCAN
Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Çalışkan
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gülşah ÇELİK BAŞOK
Atılım Üniversitesi
Dr. Burak HOZATLI
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

ATA Planlama ve Tasarım Dergisi
Yıl: 2019, Cilt: 3, Sayı: 1

http://ataptd.atauni.edu.tr

TÜRKİYE'DE KAMUSAL MEKÂNIN GELİŞİMİ[1]

Arda İlayda SAĞLAM[a], Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK [b], Ayşe Duygu KAÇAR [c]
*Sorumlu Yazar: **Arda İlayda SAĞLAM**; E-mail: ilaydasaglam@hotmail.com*

Anahtar Kelimeler

Kamusal Alan
Kamusal Mekân
Cumhuriyet Öncesi Dönem
Erken Cumhuriyet Dönemi
Yakın Dönem

Özet

Bu çalışmanın konusu, Türkiye'de kamusal mekânın gelişiminin tarihsel olarak irdelenmesidir. Yöntem olarak, literatür araştırmalarının yanı sıra dönemsel yapı örneklerinin incelenmesi de kullanılmaktadır. Çalışma içerisinde, öncelikle kamusal alan ve kamusal mekân kavramları ele alınmakta daha sonra ise, kamusal mekânın Türkiye'deki gelişimi incelenmektedir.

Türkiye'de kamusal mekânın gelişimi çalışma içerisinde; Cumhuriyet Öncesi Dönem, Erken Cumhuriyet Dönemi ve Yakın Dönem olmak üzere, üç tarihsel dönem üzerinden ele alınmaktadır. Bu incelemeler sırasında, söz konusu dönemin özelliklerini yansıttığı düşünülen, kamusal mekân örneklerine yer verilmektedir. Yapılan inceleme sonucunda ise; Türkiye'de kamusal mekânın gelişiminde, içerisinde bulundukları dönemin mimari özelliklerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasi özelliklerinin de belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır.

DEVELOPMENT OF THE PUBLIC SPACE IN TURKEY

Keywords

Public Sphere
Public Space
Pre-Republican Period
Early Republican Period
Recent Period

Abstract

The subject of this study is to examine the historical development of public space in Turkey. In addition to literature researches, the examination of examples of periodical structures is also used as a method. In the study, at first the concepts of public space and public sphere were discussed then, the development of public space in Turkey is examined.

The development of public space in Turkey is examined in this study through three historical periods which are Pre-Republic Period, Early Republican Period and Recent Period. During these examinations, examples of public spaces which thought to reflect the characteristics of the period were included. As a result of the examination, it is concluded that the development of public space in Turkey is determined by social, cultural and political characteristics besides the architectural features of their period.

[1] *Bu çalışmanın bir bölümü Aralık 2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde yayınlanan "Yarışma Yoluyla Elde Edilen Halkevlerinin Kamusal Niteliğinin Mekânsal Olarak İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezinin bir ürünüdür.*

[a] *Doktora Özel Öğrencisi, Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Ankara*
[b] *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir*
[c] *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir*

***Makale Bilgisi**: Tez Özeti; Başvuru: 25.05.2019; Düzeltme: 30.06.2019; Kabul: 30.06.2019; Çevrimiçi yayın: 30.06.2019*

Atıf için: Sağlam, A.İ., Çelen Öztürk, A., Kaçar, A.D. (2019). Türkiye'de Kamusal Mekânın Gelişimi, ATA Planlama ve Tasarım Dergisi, 3:1, 57-68.
© 2019 ATA PTD, Tüm Hakları Saklıdır.

1. GİRİŞ

Bu çalışma, kamusal alandan farklı olarak kamusal mekânın, Türkiye'deki gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma içerisinde literatür araştırmalarının yanı sıra dönemsel yapı örneklerinin incelenmesi de yöntem olarak kullanılmaktadır.

Geçmiş çalışmalar incelendiğinde; kamusal alanın kamusal mekândan daha ağırlıklı olarak ele alındığı, hatta birçok çalışmada bu iki kavramın birbirinden ayrılmadığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda, gerçekleştirilen çalışmanın Türkiye'deki kamusal mekânlara odaklanmasının, önemli olduğu düşünülmektedir. Bu durumun yanı sıra, Türkiye'deki kamusal mekânların; belirli dönemlerdeki özelliklerini ele alan çalışmalar bulunmasına karşın, bütün gelişim sürecini inceleyen çalışmalara rastlamak güçtür. Bu nedenle de, bu çalışmanın kamusal mekânın Türkiye'deki gelişim sürecini ele alması bakımından, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Gerçekleştirilen çalışmanın ilk bölümü kamusal alan ve kamusal mekân kavramlarının tanımlanması ve aralarındaki farkların irdelenmesinden oluşmaktadır. Takip eden bölümde, Türkiye'de kamusal mekânın gelişimi, Cumhuriyet Öncesi Dönem, Erken Cumhuriyet Dönemi ve Yakın Dönem olmak üzere, tarihsel olarak üç dönem üzerinden incelenmektedir. Son bölümde ise, yapılan bu incelemeler değerlendirilmekte ve kamusal mekânın Türkiye'deki gelişimi ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Çalışma sonucunda, Türkiye'de kamusal mekanların gelişiminin tarihsel olarak üç dönem üzerinden incelenmesi ile; söz konusu mekanların içerisinde bulundukları dönemin mimari özelliklerinin yanı sıra; toplumsal, siyasi ve kültürel özelliklerine göre de geliştiği ve dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

2. KAMUSAL ALAN VE KAMUSAL MEKÂN KAVRAMLARI

Türkçede "kamusal mekân" kavramı "kamusal alan" kavramından çok fazla ayrılmamakla birlikte "kamu yapıları" ile de sıklıkla karıştırılmaktadır.

Kamusal alan, bu kavramın öncüsü olan J. Habermas tarafından; devlet alanları ile özel alanların arasında kalan ve vatandaşlar arasındaki tartışmaların burada gerçekleşmesi sebebi ile, kamuoyunun oluştuğu alanlar olarak tanımlanmaktadır (Habermas, 2003). Bu yaklaşımdan yola çıkılarak, kamusal alanın en önemli özelliğinin tüm vatandaşlara açık olması ve onlara ait bir temsiliyet alanı yaratabilmesi olduğu söylenebilir.

Kamusal mekân kavramı ise, kamusallık özelliklerinin yanı sıra mekânsal nitelikler de taşımaktadır. Tanyeli, kamusal mekânı fiziksel bir ortam olarak ele alırken, kamusal alanı daha çok toplumsal bağlamda tanımlamakta ve bir temsiliyet alanı olarak tarif etmektedir (Tanyeli, 2010). Bu anlamda, kamusal alan kavramı daha soyut ve daha geniş bir alan tanımı yaparken kamusal mekânın, daha tanımlanabilir niteliklere dayandığını söylemek mümkündür. Ancak, kamusal mekânın zorunlu olarak kapalı bir alan tarifi yapması gerektiği düşünülmemelidir. Kamusal mekânlar çoğunlukla kapalı alanlara denk gelseler de, mekânsal anlamda da tanımlanabilir olan ve bu durum için gerekli nitelikleri barındıran, açık alanların da kamusal mekânlar olarak tanımlanması mümkündür.

Lefebvre'in mekân yaklaşımında değindiği, mekânın toplumsal olarak üretilmesi, kamusal mekân bağlamında da önem taşımaktadır. Lefebvre'e göre, mekân toplumsal bir üründür ve her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir. Böylece, mekânın üretim sürecinde, yaratılan yeni mekânlar, aynı zamanda yeni toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır (Lefebvre, 2014; Koçak, 2008). Bu yaklaşımdan hareketle, kamusal mekânların tanımlanmasında, toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirilmenin de önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

Özetle, kamusal alanlar daha geniş bir karşılığa sahiptir ve temsiliyet içeren soyut durumları dahi kapsaması mümkündür. Her kamusal mekân, mutlaka kamusal alan özellikleri gösterirken, aksi zorunlu değildir. Başka bir deyişle; kamusal alan kavramı, kamusal mekânı kapsamaktadır.

Kamusal mekan kavramının, Türkçe anlamı sebebi ile, "kamu yapıları" ile de sıklıkla karıştırıldığı gözlemlenmektedir. Kamu kavramının 'Devlet'i çağrıştırması sonucunda, kamusal alan ve mekan kavramlarının da, devlet idaresi, kuruluş veya organları altında olan alanı çağrıştırdığı düşünülmektedir (Yıldırım, 2015). Dolayısıyla kamusal mekân kavramı da kamuya ait yapılar olarak algılanmakta ve kullanılmaktadır. Ancak, tıpkı devlet dairelerinde görülebildiği gibi, bir yapının Devlet eliyle yapılmış olması bu yapının her zaman kamuya açık olduğunu söylemeye yetmemektedir.

Devlet eli ile inşa edilen her yapı kamusal olarak tanımlanamayacağı gibi, bir mekânın kamusallığını yalnızca özel mülkiyet olmaması üzerinden değerlendirmek de, eksik bir yaklaşım olacaktır. Mimar Neşe Gurallar'ın; "...sözgelimi tiyatro binaları kamu mülkü olmayabilir, özel şahıs ya da tiyatro gruplarına ait olabilir, ama kamu için var olurlar, yani kamusaldır." Yaklaşımı bu durumu açıklar niteliktedir (Gurallar, 2009).

Özetle; bir alan ya da mekânın kamusal olarak değerlendirilebilmesindeki temel koşul, halk için var oluyor olması ve halkın kullanımına açıklığıdır.

3. TÜRKİYE'DE KAMUSAL MEKÂNIN GELİŞİMİ

Türkiye tarihinin Cumhuriyet'in ilanı ile başlıyor olduğu yaklaşımına karşın, bu süreçten önceki dönemlerin, özellikle de toplumsal anlamda etkileri sürmesi sebebi ile Osmanlı Dönemi'nin; hem mimari hem sosyolojik anlamda kamusal mekânların gelişimi için önemli etkilere sahip olduğu düşünülmektedir.

Kamusal alandan farklı olarak, mekânsal nitelikler üzerinden şekillenen ve Habermas'ın sözünü ettiği, kamuoyunun oluşumu ile var olan kamusal mekânların ise, ilk olarak Osmanlı Döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Mardin, 2006). Bu durumdan hareketle, çalışma içerisinde Türkiye'de kamusal mekânın gelişimi, Osmanlı Dönemi kamusal mekânlarından başlayarak örneklendirilmektedir.

Takip eden dönem, bu bağlamda oldukça karakteristik özellikler gösteren, Erken Cumhuriyet Dönemi'dir. Bu dönem Cumhuriyet'in ilanı ile başlayarak, yaklaşık olarak 1950'lere kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Çalışma içerisinde bu dönemin hem mimari hem de toplumsal özelliklerini yansıttığı düşünülen kamusal mekân örneklerine yer verilmektedir.

Ele alınan son dönem ise, güncel dönem olarak da adlandırılabilen ve yapı örneklerinin üretilmeye devam ettiği, Yakın Dönem'dir. Bu dönem kapsamında da, mevcut kamusal mekân örnekleri incelenmektedir.

Gerçekleştirilen bu incelemelerin amacı ise, kamusal mekânın Türkiye'deki gelişiminin, tarihsel olarak geçirdiği değişimler üzerinden anlaşılabilmesidir.

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem Kamusal Mekân Örnekleri

Cumhuriyet öncesi dönemler olarak değerlendirilen, Osmanlı Dönemi, Selçuklu Dönemi, Antik Yunan ve Roma'da; halkın kullanımına açık hamamlar, meydanlar, pazar yerleri gibi birçok alan bulunmakta ve kamusal alanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu alanlar halkın kullanımına açıklık üzerinden şekillenmekte ve bu anlamda kamusallık sağlamaktadır. Ancak söz konusu alanların belirli bir kamusal hayat oluşturmalarına karşın, tam olarak kamusal mekân nitelikleri taşımadıkları düşünülmektedir.

Bu anlamda, kamusal mekân olarak tanımlanan ilk örneklerin Osmanlı Dönemi'nde ortaya çıktığı söylenebilir (Mardin, 2006, s. 30). Osmanlı'da reformlarla değişmeye başlayan toplumsal yapının sonuçları olarak, yeni kamusal ve özel mekânlar ortaya çıkmakta ve bu bağlamda

kahvehanelerin ortaya çıkışı da büyük önem taşımaktadır.

Bu yaklaşıma göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvehaneleri, dönemin ilk kapalı kamusal mekânları olarak ele almak mümkündür. Kahvehanelerin açılmasından çok önce, insanların bir araya gelerek sohbet edebileceği, vakit geçirebileceği ya da bir şeyler yiyip içebileceği bozahaneler, meyhaneler, hamamlar, pazar yerleri ve camiler gibi kamusal mekânlar olmasına karşın (Özkoçak, 2010, s.19), Habermas'ın tariflediği anlamda bir kamuoyunun ancak kahvehaneler ile oluşması bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Kahvehanelerin o ana kadar var olan; kışla, pazar, cami gibi yerlerden farklı bir şekilde, toplum için yeni bir toplumsallaşma olanağı yarattığı söylenebilir (Öztürk, 2005). Bu durumun sebebi de, cami gibi dinsel mekânlar ibadet amacıyla, kışlalar ise askerlik için insanların bir araya geldiği mekânlarken, kahvehanelerin çok daha çeşitli insan gruplarını bir araya getirmesi olarak değerlendirilmektedir. Kahvehanelerin kamusal olarak tanımlanmasındaki en önemli özelliğin ise, bir araya gelen kişiler tarafından siyaset konuşulması ve devlete karşı bir muhalefet geliştirmesi olduğu söylenebilir.

Batı'da da kamusal alanın ve kamuoyunun ortaya çıkışı ve gelişmesi açısından önemli bulunan kahvehaneler ilk olarak Doğu'da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Avrupa'da ancak 17. Yüzyılda tanınacak olan kahve kültürü, İstanbul'da 16. Yüzyılın sonlarına doğru tüccarların kurduğu kahvehaneler ile kamusal mekânı dönüşüme uğratmaya başlamıştır (Özkoçak, 2010, s. 19). Habermas, Fransa'da Devrime kadar ortaya çıkan salonlar ile birlikte, 1680 ile 1730 arasında kente yayılan kahvehaneleri; toplumsal eleştirinin merkezleri olarak değerlendirmektedir (Habermas, 2003, s. 100).

Habermas, okumuş orta zümrelerin burjuva öncüleri ile saraydan koparak şehirde bir karşı güç oluşturan saraylı-soylu toplumun bir araya gelerek oluşturduğu topluluğu, edebi kamu olarak tanımlamaktadır. O'na göre edebi kamu, "saray"ın kültürel-siyasal karşıtı olarak, kahvehanelerde (coffe-hoıuses), salonlarda ve yemek davetlerinde kurumlaşmaktadır (Habermas, 2003, s. 96-97). Bu noktada, kahvehanelerin Osmanlı'daki örneklerinin de aynı işlevleri karşıladığını söylemek mümkündür.

Resim 1. Osmanlı Döneminde bir kahvehane (Pera Müzesi, 2017).

Kahvehaneler, dinsel gereklilikler dışında, çok farklı kesimlerin bir araya gelmelerine olanak sağlamaktadır ve bu bir aradalık, Habermas'ın kamusal alan tanımında bahsettiği kamuoyunu oluşturma açısından oldukça önemlidir (resim 1). Çünkü kahvehaneler erkek mekânı olsalar da; toplumsal birçok hiyerarşiyi ortadan kaldırarak bir karşılaşma ortamı yaratmaktadır. Öyle ki, yönetenlerle yönetilenlerin bu mekânlarda bir araya gelme ihtimalinden bile söz edilebilir.

Resim 2. Osmanlı kadın hamamı tasviri, Jean Jacques Francois Le Barbier'e ait yağlıboya tablo, (Web Gallery of Art, 2019).

Osmanlı Dönemi'nde erkekler kahvehane, külliye, medrese gibi erkeklerin yoğunlukla kullandığı alanlarda sosyalleşirken; kadınların ise hamamlar gibi daha fazla kendilerine ait olabilecek mekânlarda, hemcinsleri ile vakit

geçirdiklerini söylemek mümkündür (Resim 2). Tüm bu yapılarda oluşan keskin cinsiyet ayrımının cumhuriyetin ilanına dek sürdüğünü ise, söylemek yanlış olmayacaktır.

Özetle, Osmanlı'da toplumsal olarak vakit geçirilen ve kendi koşulları içerisinde kamusal mekân olarak tanımlanabilecek yapı tipleri bulunmaktadır. Ancak günümüz kamusal mekânlarından farklı olarak bu mekânlarda çoğu zaman, yalnızca hemcinsler ile vakit geçirmek mümkündür.

3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekân Örnekleri

Erken Cumhuriyet Dönemine ait kamusal mekânların, önceki dönem olan, Osmanlı'dan farklı gelişim koşullarına sahip oldukları söylenebilir. Osmanlı'daki kahvehanelerde, Habermas'ın kamusal alan tanımına uygun bir şekilde gelişen kamusallık, halk tarafından devletten bağımsız bir şekilde oluşturulmuştur. Ancak Erken Cumhuriyet döneminde, kamusallık laiklik ekseninde geliştirilerek; devlet etkisinde ve ulus devletin gerekliliklerine göre şekillenen bir alan haline dönüşmüştür (Nalbant, 2016). Türkiye Cumhuriyeti'nde kent planlamalarında dönemin hâkim ideolojisinin büyük etkileri olduğu gözlemlenebilir. Ulus devlet olmanın yanı sıra, modernleşme amacı dolayısıyla, kent planlamalarında da toplumu sürekli ileri götürmeyi hedefleyen bir yapı vardır.

Türkiye'de gerçekleşen Cumhuriyet Devrimi'nden sonra, "ulus-devlet" olma amacının bir sonucu olarak; bir "Modernite Projesi"nin uygulanmaya başladığı ve batı merkezli kamusal alan tanımının, devlet seçkinci bir grup tarafından kabul gördüğü söylenebilir. Bahsi geçen seçkinci grup, aynı zamanda yönetim erkini elinde tutmaktadır ve kentin kamusal yüzlerinin tasarımı da yine onlara aittir (Sargın, 2017, s. 32). Bu noktada ortaya çıkan kamusallığın, yapısı gereği burjuva kamusallığı olduğundan söz edilebilir. Ancak, Türkiye'de gelişmekte olan bu burjuva kamusallığı, toplumsal anlamda Habermas'ın tanımladığından farklıdır. Habermas burjuva kamusal alanını, batı toplumlarında, saray iktidarına karşı örgütlenen özerk bir alan olarak tanımlamaktadır ve bu oluşum, yapısı gereği, belirli bir zümrenin kullanımına açıkken, alt sınıf olan halkı, pratikte dışlamaktadır (Habermas, 2003). Ancak Türkiye'de gelişen örneklerde; Erken Cumhuriyet Dönemi sırasında henüz oluşum sürecinin başında olan, Türk Burjuvazisi ile dönemin Devlet erki arasında böyle bir mücadele yoktur. Aksine, Türkiye'de söz konusu erke karşı siyasal bir alan ya da sivil toplum örgütlenmemiş olduğu gibi, burjuva kesim Devlet erki ile organik bir ilişki içerisindedir (Batuman, 2017, s. 47). Dolayısıyla, kavramsal olarak burjuva kamusallığı, özünde yönetim erki ile bir mücadeleden doğan bir yapıda olsa da; Türkiye'de bu dönemde oluşmakta olan ve yapısı gereği burjuva kamusallığı olarak adlandırılan bu durum, halkın gelişmesi amacıyla ve yukardan aşağıya doğru bir sistemle kamusal mekânlar yaratmaktadır.

Dönemin mimari anlayışı, bahsi geçen modernleşme isteği doğrultusunda şekillenmekte ve bu bağlamda tanıtılmaktadır. "Yeni Mimari" olarak adlandırılan bu dönem, mimarinin doğası gereği, modern kültürün görselliğini oluşturmakta ve mimarların ilerici yaklaşımları ile şekillenmektedir (Bozdoğan, 2002). Kamusal mekânların ise, bu anlayışın en çok gözlemlenebileceği örnekler olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum; halkın ilişkilenme düzeyinin oldukça yüksek olduğu yapılar olmalarının yanı sıra, kent içerisinde simge oluşturacak ölçek ve önemde olmaları ile açıklanabilir.

Dönemin kamusal mekân örnekleri incelendiğinde; Devlet eliyle inşa edilmiş ve toplumun yaşayış biçimini geliştirmeyi amaçlayan yapıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu noktada, halkın eğitimine ve kültürel gelişimine büyük ölçüde önem verilmekte ve bu bağlamda kamusal mekânlar inşa edilmektedir.

1930'lu yıllarda, Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan ancak yeni devletin modernleşme amaçlarına aykırı bulunarak tasfiye edilen Türk Ocakları'nın yerine, seküler ulusçuluğu ve Cumhuriyetin benimsediği diğer ilkeleri baz alarak Halkevleri kurulmuştur. Başta Sovyetler

olmak üzere çeşitli ülkelerdeki örnekler incelenerek genel kurgusu oluşturulan halkevlerinin; her yaştan, cinsiyet ve sınıftan yetişkine yaygın bir kültürel eğitim vermeyi amaçlaması nedeniyle kolektif bir kamusal mekân örneği olduğu söylenebilir (Arıtan, 2008). Gerek bu durum gerekse halka açıklık üzerinden şekillenen mekân kurgusu sayesinde halkevi yapı tipini, bulunduğu dönem içerisindeki en önemli kamusal mekânlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür (resim 3).

Resim 3. İzmir Halkevi'nde bir müsamere, 1932 (Ölçen, 2018).

Türkiye'de kültürel amaçla inşa edilen kamusal mekânlar, tıpkı burjuva kamusal alanında olduğu gibi, Avrupa'daki örneklerinden farklı bir oluşum ve kullanım sürecine sahiptir. Sennet Kamusal İnsanın Çöküşü'nde kamusallığın geçirdiği tarihsel süreci açıklarken; 18. Yüzyılda şehirler büyüdükçe denetimin azaldığı ve kahvehanelerin dönüşüm geçirerek sosyal merkezlere dönüştüğü, tiyatro ve opera salonlarının ise eskiden olduğu gibi yalnıza aristokrat sınıfa ait olmaktan çıkıp geniş bir kamu kesimine ulaştığını vurgulamaktadır (Sennet, 2013, s. 34). Ancak Türkiye'de, tiyatro ve opera yapıları gibi kültürel yapıların Cumhuriyet Dönemiyle birlikte ve Devlet eliyle inşa edilmeye başlanması, bu durumu değiştirmektedir. Devletin dönemsel ideolojisi gereğince, bu yapılar halkın kullanımı için inşa edilmiş ve bütün toplumun ulaşabileceği şekilde kurgulanmıştır. Bu farklılığın ise; burjuva kamusal alan kavramında ortaya çıkan farklılık ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Türkiye'deki iç dinamiklerin ve sosyal sınıfların Avrupa'dan farklı gelişiyor olmasının yanı sıra Türkiye'de kamusallığın, halka devlet eliyle sunulan bir kavram olarak gelişmesi de, bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Kültür ve eğitim yapılarının yanı sıra toplumsal kullanım için üretilmiş olan; belediye binaları, hükümet konakları, terminaller ve tren garları gibi yapılar da dönemin kamusal mekân örnekleri arasında sayılabilmektedir (Resim 4).

Resim 4. Ankara Garı iç mekânı, 1939 (Ergin Tönük koleksiyonu, 1939).

Toplumun içerisinde bulunduğu modernleşme sürecinin bir göstergesi olarak; döneme ait başta gazinolar olmak üzere birçok mekânın, kadın ve erkek kullanıcıların birlikte vakit geçirmesine olanak sağlaması bakımından, kamusallık bağlamında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Resim 5). Bu anlamda, gelişmekte olan yapı tiplerinin Osmanlı Dönemine ait kamusal mekânlardan ayrıldığı da görülmektedir.

Resim 5. Taksim Belediye Gazinosu'nda yılbaşı kutlamaları (Anonim, 1940).

Gelişmekte olan kentsel süreçlerin sonucunda ortaya çıkan parklar da, dönemin açık kamusal mekânları olarak ele alınabilmektedir. Söz konusu dönemde, Ankara'daki Gençlik Parkı ve Atatürk Orman Çiftliği gibi alanların kamusal mekânlar olarak tasarlandığı ve hizmet verdiği söylenebilir. Dönemin önemli bir kamusal mekân örneği olan Atatürk Orman Çiftliği'nin, yalnızca bir park olmanın çok ötesinde, toplumsal işlevler barındırdığını söylemek mümkündür (Resim 6). Orman Çiftliği, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefesini temsil edecek şekilde, toplumsal anlamda bir araya gelmenin yanı sıra, üretimin, rekreasyonun ve eğitimin de mekânı olarak tasarlanmıştır (Kaçar, 2015). Bu tip mekânların en önemli dönemsel özellikleri ise; kadın ve erkeğin ortak paylaşımının olduğu, eşitlikçi, seküler ve kolektif özellikler taşıyan, öncü kentsel yapılar olmalarıdır (Arıtan, 2008).

Bu anlamda, Atatürk Orman Çiftliği'nin ve dönemin benzer amaçlarla inşa edilen açık alanlarının, mekânsal anlamda da kamusallık üzerinden kurgulandığı ve kullanım özellikleri bakımından da, gerekli mekânsal nitelikleri sağladığı düşünülmektedir.

Resim 6. Atatürk Orman Çiftliği kamusal mekân kullanımları (Çiftlik Dergisi, 2011; DPGI Arşivi, 2015).

Özetle; Erken Cumhuriyet Dönemi kamusal mekân örneklerinin, gelişmekte olan yeni toplumsal düzenin bir ürünü olarak üretildiği söylenebilir. Osmanlı Döneminde kamusal mekânda söz sahibi olan sadece erkeklerken, Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu durum değişmiştir. Aynı şekilde Cumhuriyet Dönemi yapıları incelendiğinde; toplumsal eğitimin yanı sıra kadının varlığının da bütün yapı tiplerinde önemsendiğini ve kamusallık algısının da bu çerçevede geliştiğini söylemek mümkün olacaktır.

Dolayısıyla, bu döneme ait kamusal mekânların en önemli özelliklerini; cinsiyet ayrımı olmaksızın kullanılabilmeleri ve devlet tarafından halk için üretilmiş olmaları olarak özetlemek mümkündür.

3.3. Yakın Dönem Kamusal Mekân Örnekleri

Türkiye'de yakın dönem kamusal mekân örnekleri incelendiğinde; toplumsal hayatın geçirdiği değişimlerin bu alanda da

kendisini gösterdiği görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde karşılaşılan kamusal mekânların ulus-devlet eliyle ve ideolojik yapılar olarak inşa edilmesi, ilerleyen dönemlerde etkisini yitirmiştir. Bu durumun yanı sıra, dünya genelinde yaşanan değişimler de, Türkiye'deki kamusal mekânların değişimine katkı sağlamaktadır. Habermas ve Sennet'in kamusal alan yaklaşımlarında değindikleri, kapitalist düzenin bir getirisi olarak kamusal alanlarda bozunma yaşanmasının (Habermas, 2003; Sennet 2013), Türkiye'nin içerisinde bulunduğu dönemin tartışılması açısından da önemli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'nin yakın dönem kamusal mekânları incelenirken, kapitalist düzenin sebep olduğu, bahsi geçen bozunmanın etkileri, birden fazla durum üzerinden kendisini göstermektedir. Kentte alışveriş merkezleri ve şirketlerin yoğunlukta kalması sonucunda, kamusal mekan olarak sokağın ortadan kalkmaya başladığı yaklaşımı, bu durumlardan ilki olarak yorumlanabilir (Akyol vd., 2017, s. 551). Bu kapsamda ele alınabilecek bir diğer durum ise, kapitalist düzenin bir ürünü olarak alışveriş merkezlerinin, kamusallık bağlamında tartışmaya açık olmasıdır.

Türkiye'de alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışı 1980'lerin serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi ve çokuluslu şirketlerin pazara girmesine bağlanmaktadır. Bu dönemde, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde alışveriş merkezleri yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi ise, 1988'de İstanbul'da açılan Galleria'dır (Ali, 2009). Alışveriş merkezleri güncel dönemin kamusal mekânları olarak yorumlandığı gibi, bu mekânlarda gerçekleşen kamusallığın tam olarak gerekli niteliklere sahip olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur.

Alışveriş merkezlerinin var oluşlarının tüketime dayalı olması, bu yapıların kamusal niteliğini zayıflatan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak, bu durumun yalnızca alışveriş merkezleri ile sınırlı olmadığı da söylemek mümkündür. Bir yaklaşıma göre; Postmodern dönemin kamusal mekânları bir şekilde tüketime odaklanmış, değişim değerine göre "üretilen" mekânlardır (Yurdadön Aslan, 2012). Dolayısıyla da, kamusal hayatta yaşandığı düşünülen bozunmanın, bahsi geçen tüketim mekânları üzerinden okunabileceği düşünülmektedir.

Bu durumun yanı sıra, kamusal mekân tartışmalarında değinilen bir diğer unsur olan kontrol ise, Türkiye'deki alışveriş merkezlerinde sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak, söz konusu mekânların kamusallığını zedelemektedir (Resim 7). Bir mekâna güvenlik kontrolünden geçerek ulaşmak, kamusal mekân tartışmalarında sıkça değinilen halka açıklık durumunu zayıflatabilecek niteliktedir. İçeri alınacak kişilerin bir otorite tarafından belirlenmesi, kamusal mekânlardan ziyade, özel mekânlara ait bir durum olarak değerlendirilebileceği gibi, çanta ve üst araması gibi durumların da özgür bir biçimde ulaşma algısını zayıflattığı düşünülmektedir. Bu durumlar sebebi ile de, alışveriş merkezlerinin tam anlamıyla halka açık mekânlar olarak ele alınması güçtür.

Resim 7. Ankara Kızılay AVM - Giriş ve güvenlik kontrolü (CAT Güvenlik, 2017).

Kamusal mekân kavramı Türkiye'deki tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde ise; yakın dönemde inşa edilen kamusal mekânların ve gelişen yeni kamusallık anlayışlarının en belirgin özelliğinin, devlet otoritesinden sıyrılarak, daha bireysel bir anlayış ile şekillenmesi olduğu sonucuna varılmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarında karşılaşılan ideolojik ve bir anlamda da edilgen olan üretim durumunun, yeni dönemlerle birlikte farklılaşmakta ve gelişmekte olduğu söylenebilir.

Geçmişten gelen yapı tiplerinin yanı sıra; sinema salonları, sergi salonları, kültür merkezleri gibi birçok yapı güncel kamusal mekân örnekleri olarak ele alınabilmektedir. Bu örneklerin yanı sıra, günümüzde kamusal mekânların daha da özelleşerek yalnızca belirli fonksiyon ya da özellikler üzerinden şekillenen; çağdaş sanatlar merkezi, gençlik merkezi, spor tesisi gibi örneklerinde oluştuğunu söylemek mümkündür (Resim 8).

Resim 8. Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi (Çankaya Belediyesi, 2017).

Hem Türkiye'de hem de dünyada gelişen dönem koşulları ve yaşanan küreselleşme sonucunda; kamusal alan ve kamusal mekân tartışmaları da evrimleşmektedir. 1970'lerden bu yana, gelişen dünya düzeni ile birlikte, sivil toplum örgütleri ve bireylerin ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir. Aynı şekilde, küreselleşme söylemleri ve postmodernist akımlar da bireyselliği geliştirmektedir (Koç, 2015, s. 98, 105). Bu durumdan hareketle, yeni dönem kamusal mekânlarında da bireyler arası farklılıkların dikkate alınması ve bireysel katılımın önemsenmesi belirleyici bir unsur olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Karadağ, mevcut kamusal alan tanımlarının aşılarak, yeni ve çoğulcu perspektiften bir kamusal alan modeli tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir. O'na göre çoğulcu bir demokrasi açısından gerekli yeni kamu alanı, katılım yönünden, kamusal kararlardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenebilecek olan herkese açık olmalıdır. Bunun için de, irade özgürlüğüne sahip her bireyin kendisini kamusal alanda gösterme hakkının bulunması gerekmektedir (Karadağ, 1994). Bu durum Türkiye'deki gelişim süreci içerisinde, devlet eliyle üretilen kamusal mekânların etkisini kaybederek, daha birey merkezli kamusal mekânlar üretilmesi ile kendisini göstermektedir. Söz konusu durumun bir diğer göstergesinin ise, yeni kamusal mekânların üretilmesinin –tıpkı dünya genelinde olduğu gibi- kentsel toplumsal hareketler yoluyla gerçekleşmesi, olduğu söylenebilir.

Yeni bir toplumsal ve mekânsal düzene sahip olan yapılar olarak işgal evlerinin ise, Türkiye'de yakın dönem kamusal mekân örnekleri açısından önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse dünyada son dönem kamusal mekân örnekleri incelendiğinde, işgal evlerinin diğer örneklerden farklı bir yapıda olduğu gözlemlenebilir. Mekânın toplumsal olarak üretilmesi ve kullanıcı tarafından dönüştürülebilmesi, üretiminin ve kullanımının kolektif olması gibi birçok unsur sebebiyle işgal evleri; kamusal mekân bağlamında oldukça zengin bir kullanım örneği oluşturmaktadır.

İşgal evleri, kamu ya da özel şahıslara ait – çoğunlukla – yarım kalmış inşaatlar ya da bir süredir kullanılmayan boş binaların, başka kişiler tarafından "işgal" edilmesi sonucu; kira ya da bir ücret ödemeksizin, barınma ya da toplanma gibi amaçlarla kullanılması olarak tanımlanabilir. Ancak işgal evi kavramı, gecekondulaşmadan farklı olarak, kentsel ve kamusal bir bağlamda ele alınmalıdır. Kentsel işgal – urban squatting – Pruijt tarafından; bir ikamet yerinde sahibinin rızası olmadan yaşamak – ya da başka amaçlarla kullanmak - olarak tanımlanmaktadır. Pruijt'in yaklaşımına göre; işgalciler binaları günübirlik değil, - göreceli olarak - uzun vadede kullanmak için ele geçirmektedir ve bu noktada kentsel işgal boş arazi işgallerinden ayrı tutulmalıdır (Pruijt, 2013, s. 1). Bunun sebebi, kentsel işgalde söz konusu durumun yalnızca yasal bir izin olmaksızın ele geçirme olmamasıdır. Aksine, bu anlamda bir işgal eylemi, ya bir sosyal hareketin sonucunda oluşmakta ya da en azından bir sosyal hareket tarafından desteklenmektedir.

Resim 9. Kadıköy Don Kişot İşgal Evi - Fanzin Festivali kapsamında iç mekân kullanımı, 2014, İstanbul (Adabeyi, 2014).

İşgal evlerinin Türkiye'de kamusal mekânlar olarak ortaya çıkması ise; İstanbul'daki "Don Kişot Sosyal Merkezi" (resim 9) ile ilişkilendirilmektedir. Türkiye'de de, Avrupa örneklerinde olduğu gibi, çeşitli toplumsal hareketler sonucunda birçok dayanışma grubu oluşmuş ve bu dayanışmaların öncülüğünde işgal evleri kurulmuştur. Ancak, işgal evleri ile ilgili önemli bir durum ise, yapıların kayıt altında olmaması ve geçmişe dönük bilgilere ulaşılamamasıdır. Özellikle İstanbul'da, önceki tarihlerde de, otonom yapılar olarak varlığını sürdüren işgal evlerinin bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır[1]. Ancak bu yapıların kullanımları sona erince "yok oluyor" olmaları ve faaliyetteyken dahi varlıklarını resmi kaynaklardan gizlemeleri, tespit edilmeleri ve incelenmelerini oldukça güç bir hale sokmaktadır.

Özetle, yakın dönem kamusal mekân örnekleri incelendiğinde; değişen toplumsal dinamikler sonucunda, mevcut kamusal mekânların dönüşümler geçirmesinin yanı sıra tamamen yeni yapı kullanımlarının da ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

4. SONUÇ

Türkiye'de kamusal mekânın gelişimi incelendiğinde; dönemin mimari anlayışının büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu mekânların, mekânsal nitelikleri ve sahip olması beklenen işlevler; kullanıcıların içerisinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapının etkisi ile şekillenmektedir. Dolayısıyla da, her dönemin kamusal mekânlarının kendi içerisinde tanımlanarak, anlaşılması gerekmektedir. Tarihsel bir süreç içerisinde ele alındığında daha net olarak gözlemlenebilen bu durum, birçok dönemsel kamusal mekân örneği üzerinden incelenebilmektedir.

Yapılan incelemeler sonucunda; Cumhuriyet öncesi kamusal mekânlarının toplumun muhafazakâr yapısı ile paralellik gösterdiği gözlemlenmektedir. Özellikle kamusal mekânların kullanıcılarının cinsiyete göre belirlenmesi, bu durumun belirgin bir örneğidir.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde, toplumun içerisinde bulunduğu modernleşme sürecinin kamusal mekânlarda bir dönüşüme sebep olması ise, söz konusu mekânların toplumsal yapıya göre şekillendiğini kanıtlar niteliktedir. Aynı şekilde, yaşanan bu toplumsal değişimle birlikte, kamusal mekânlardan beklenilen işlevlerin de farklılaştığı ve kültürel işlevlere sahip mekânların ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir.

Benzer şekilde, yakın dönem kamusal mekân örneklerinin de, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden farklı olarak; otorite kontrolünden uzaklaşıp, daha bireysel olarak oluşturulan ya da kullanılan mekânlara evirildiği söylenebilir. Yakın dönem kamusal mekânlarının bir ya da birkaç işlev üzerinden özelleşerek daha belirgin işlevlerde yapılara dönüşmesi de, aynı şekilde, toplumsal dönüşümlere dayanmaktadır.

Türkiye'de kamusal mekânın gelişimini etkileyen bir diğer faktör ise; dönemin siyasi yapısının, bu yapıların ne şekilde ve kim tarafından inşa edileceği üzerinde etkisi olmasıdır. Çalışma içerisinde incelenen üç dönemde de, dönemlerin kendi siyasal koşullarının kamusal mekânların üretimlerinde belirleyici rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu konudaki en belirgin örnek, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kamusal mekânların çoğunlukla devlet eliyle inşa edilmesi ve bu mekânların toplum üzerinde siyasi bir araç olarak kullanılmasıdır. İlerleyen süreçte gelişen liberal düzen ile

[1] 2017 yılında, eski bir işgal evi kullanıcısıyla yapılan birebir görüşmeden alınmıştır.

birlikte ise, serbest girişimlere fırsat tanınmış, dolayısıyla da, özelleşmiş kamusal mekânlar ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de gerek yakın dönem gerekse önceki dönem kamusal mekân örnekleri incelendiğinde; mekânların yalnızca kamusal ya da değil diye ayrılmasının yeterli olmayacağı sonucuna varılmaktadır. Bu anlamda özellikle alışveriş merkezleri gibi, tam olarak kamusal olup olmadıkları tartışmaya açık olan mekânların "yarı kamusal" olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Alışveriş merkezlerinde de sıklıkla karşılaşılan kontrol mekanizmalarının yanı sıra, kullanıcıların cinsiyetine göre ayrım sağlanması, söz konusu mekâna bir ücret karşılığında ulaşılabilmesi ya da yalnızca belirli ilgi gruplarına yönelik çalışıyor olması gibi unsurlar, mekânların yarı kamusal olarak adlandırılmasına sebep olabilmektedir. Bu noktada belirleyici olan temel durum ise, mekânların halkın kullanımına ne derece açık olduğudur.

Bu yaklaşımdan hareketle, çalışma içerisinde de bahsi geçen bir yapı tipi olan, işgal evlerinin, kamusallık bağlamında diğer yapılardan farklı bir konumda olduğu düşünülmektedir. Kentsel işgal pratiklerinin, büyük ölçüde kamunun kullanımı dışında kalan bir mekânı, kamuya açarak "kamulaştırması", bu anlamda büyük önem taşımaktadır. İşgal evi yapıları bir anlamda kentlilerin, kendi kamusal mekânlarını ürettikleri otonom birer sosyal merkez haline gelmektedir. Bu sebeple de, işgal evlerinin kendisinden önceki kamusal mekân örneklerinden oldukça farklı özellikler gösterdiği ve gerek Türkiye'de gerekse dünyada kamusallık tartışmalarını farklı bir noktaya taşıdığını söylemek mümkündür.

Özetle, Türkiye'de kamusal mekânın gelişimi incelendiğinde, her dönemin kendisine has, yeni mekân tipleri ürettiği sonucuna varılmaktadır. Bu durumdan hareketle, şuanda içinde bulunulan dönemin de; kendi koşulları doğrultusunda yeni kamusal mekânlar üretmekte olduğu ve takip eden süreçler boyunca da bu durumun devam edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Adabeyi. 2014. İstanbul Fanzin Festivali Devam Ediyor. http://evvel.org/istanbul-fanzin-festivali-devam-ediyor, Erişim: 13.05.2018.

Akyol, D., Çiğdem, A., Düzenli, T. 2017. Toplumsal Değişim Sürecinde "Kamusal Mekan"ın Dönüşümü. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5, 56, s. 545-554.

Ali, S. Z., 2009. Alışveriş Merkezlerinin Kent Olgusu İle Etkileşimi. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Anonim, 1940. https://i.pinimg.com/originals/cf/c7/1d/cfc71dab37fe37934a66cb4894d3b7df.jpg Erişim: 12.04.2019.

Arıtan, Ö. 2008. Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Modernleşme Ve Cumhuriyet'in Kamusal Modelleri, Mimarlık, 342, s. 49-56.

Batuman, B. 2017. Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekanı Olarak Kızılay Meydanı. Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler. G.A. Sargın (Der.) İletişim Yayınları, s.41-76.

Bozdoğan, S. 2012. Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür (Çev. Tuncay Birkan) Metis Yayınları.

CAT Güvenlik. 2017. Özel Güvenlik Hizmeti. http://www.catguvenlik.com/fiziki-guvenlik/, Erişim: 11.12.2018.

Cumhuriyet Gazetesi. 1933. Yeni Ankara. Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1933, s. 16.

Çankaya Belediyesi. 2017. BRHD 47. Yıl Büyük Sergisi ÇSM'de Açıldı. http://www.cankaya.bel.tr/news/7429/BRHD-47-Yil-Buyuk-Sergisi-CSMde-Acildi/. Erişim: 09.10.2018.

Çiftlik Dergisi. 2011. Atatürk Orman Çiftliği. https://www.ciftlikdergisi.com.tr/?p=19155. Erişim: 11.04.2019.

Directorate General of Press and Information Archive. 2015. Atatürk Forest Farm 'Black Sea Pool', 1939.

https://www.flickr.com/photos/dgpi/16232496923/in/album-72157650912939090/. Erişim: 11.04.2019.

Ergin Tönük Koleksiyonu. 1939. Erzurum'un İşletmeye Açılışı. Maarif Matbaası. http://users.metu.edu.tr/tonuk/E40003/Ankara/. Erişim: 17.05.2019.

Gurallar Yeşilkaya, N. 2009. Kamu – Kamusal Alan – Kamu Yapıları – Kamusal Mekân: Modernite Öncesi ve Sonrası İçin Bir Terminoloji Tartışması. Mimarlık Dergisi, 350, s. 52-55.

Habermas, J. 2003. Kamusallığın Yapısal Dönüşümü (Çev: T. Bora, M. Sincar) İletişim, İstanbul.

Harvey, D. 2013. Asi Şehirler. Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru. Metis Yayınları, İstanbul.

Kaçar, A. D. 2015. Kültür / Mekan - Gazi Orman Çiftliği, Ankara. Koç Üniversitesi VEKAM Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Karadağ, A. 1994. Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 3, 58, s. 171-195.

Koç, C. 2015. Neoliberalizmde Devlet ve Kamusal Alan Üzerine Bir Bakış. TBB Dergisi, 117, s. 91-116.

Koçak, F. A., 2008. Social And Spatial Production Of Atatürk Boulevard In Ankara. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Lefebvre, H. 2014. Mekânın Üretimi (Çev. I. Ergüden İstanbul Sel Yayıncılık.

Mardin, Ş. 2006. Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

Nalbant, M. 2016. Türkiye'de Kentsel Mekânlarda Kamusal Alanın Konumu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme. Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İzdüşümü Dergisi, 1, s. 12-27.

Özkoçak, S. A. 2010. Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri, Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar. A. Yaşar (Der.) İstanbul Kitap Yayınevi, s. 17-35.

Ölçen, A. N. 2018. Halkevlerinin Kuruluşu ve Etkinlikleri. İnönü Vakfı 1983. http://www.ismetinonu.org.tr/halkevlerinin-kurulusu-ve-etkinlikleri/. Erişim: 11.04.2019.

Öztürk, S. 2005. Osmanlı'da Kamusal Alanın Dinamikleri. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 21, s. 95-124.

Pera Müzesi Blog. 2017. Osmanlı Kahvehaneleri. https://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/osmanli-kahvehaneleri/. Erişim: 11.12.2018.

Pruıjt, H. 2013. The Logic Of Urban Squatting. International Journal of Urban and Regional Research. Ocak, s. 19-45.

Sargın, G. 2017. Kamu, Kent ve Polytika, Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler. G.A. Sargın (Der.), İletişim Yayınları, s. 9-40.

Sennet, R. 2013. Kamusal İnsanın Çöküşü (Çev, S. Durak, A. Yılmaz) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Tanyeli, U. 2010. Türkiye'nin Görsellik Tarihine Giriş. Metis Yayınevi, İstanbul.

Web Gallery Of Art. 2019. A Female Turkish Bath or Hammam, Jean Jacques Francois Le Barbier. https://www.wga.hu/html_m/l/lebarbie/hammam.html Erişim: 22.05.2019

Yıldırım, B. 2015. Kamusal Mekan: Türkiye'de Devlet ve Kamusal Alan Üzerine. Mimarlık, 382, Mart-Nisan, s. 45-49.

Yurdadön Aslan, P., 2012. Söylem ve Deneyimde Kamusal Mekanın Dönüşümü: Bursa Kent Meydanı Örneği. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.